

Κωστής Κοκκινόφτας  
Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου  
**ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ ΚΑΤΑ ΤΟ 1821**

**Φιλική Εταιρεία και Κύπρος**

Η νεότερη ιστορία του Ελληνισμού καθορίστηκε από τον Αγώνα των Ελλήνων για ελευθερία το 1821, που συνέτεινε στην ίδρυση Ελληνικού κράτους και στην πνευματική αναγέννησή του, ύστερα από την πολύχρονη υποδούλωσή του στους Οθωμανούς. Η προετοιμασία για την Επανάσταση ανάγεται στο έτος 1814, όταν ιδρύθηκε στην Οδησό η Φιλική Εταιρεία από τους Εμμανουήλ Ξάνθο, Νικόλαο Σκουφά και Αθανάσιο Τσακάλωφ, με στόχο τη δημιουργία των απαραίτητων συνθηκών για την απελευθέρωση των Ελλήνων. Σταδιακά η Φιλική Εταιρεία γνώρισε εντυπωσιακή ανάπτυξη και μυήθηκαν στους σκοπούς της Έλληνες, τόσο της ηπειρωτικής και νησιωτικής Ελλάδας, όσο και των παροικιών.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1810, όπως καταδεικνύεται από τις υπάρχουσες μαρτυρίες, η Φιλική Εταιρεία δραστηριοποιήθηκε και στην Κύπρο, όπου αφίχθη, ο «απόστολός» της Δημήτριος Ίπατρος από το Μέτσοβο, είτε την άνοιξη του 1819, είτε το καλοκαίρι του 1820, ή και κατά τις δύο χρονολογίες, στα πλαίσια των περιοδειών του στην περιοχή για την προετοιμασία της Επανάστασης<sup>1</sup>. Σύμφωνα με τον πρωτοπόρο ιστορικό για τα γεγονότα του 1821 στην Κύπρο Γεώργιο Κηπιάδη, ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός φιλοξένησε τους απεσταλμένους της Φιλικής Εταιρείας σε χώρο, που βρισκόταν στο κτήριο της παρακείμενης στο αρχιεπισκοπικό μέγαρο Ελληνικής Σχολής<sup>2</sup>, όπου από το 1893 στεγάζεται το Παγκύπριο Γυμνάσιο. Για τον λόγο αυτό, στις 9 Ιουλίου 1954, επέτειο του απαγχονισμού του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού και της σφαγής των υψηλόβαθμων κληρικών και των προεστών του τόπου, εντοιχίστηκε στην «Κρύπτη των Φιλικών», όπως αποκαλείται ο υπόγειος αυτός χώρος, από τον «Ελληνικό Πνευματικό Όμιλο Κύπρου» αναμνηστική πλάκα, τα

---

1. Για την επίσκεψη ή τις επισκέψεις του Δ. Ίπατρος στην Κύπρο βλ. Στέφανου Παπαδόπουλου, «Ο Φιλικός Δημήτριος Ίπατρος», *Ελληνικά* 16 (1958-1959) 153-155.

2. Γεώργιου Κηπιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, Αλεξάνδρεια 1888, σ. 12 (η παραπομπή, όπως και αυτές που ακολουθούν, γίνονται στην πρώτη έκδοση, εκτός και εάν δηλώνεται διαφορετικά).

αποκαλυπτήρια της οποίας έγιναν από τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο Γ' (1950-1977)<sup>3</sup>. Στον ίδιο χώρο εντοιχίσθηκε επίσης, στις 10 Δεκεμβρίου 1992, και μία δεύτερη αναμνηστική πλάκα με την ευκαιρία της ανακαίνισης της Κρύπτης, στα πλαίσια των εορτασμών των εκατοντάχρονων του Παγκυπρίου Γυμνασίου<sup>4</sup>.

Οι πολλαπλές δυσχέρειες, όμως, που πηγάζαν από τη μεγάλη απόσταση του νησιού από τις περιοχές της επικείμενης εξέγερσης, και ειδικά η εγγύτητά του στην Αίγυπτο και τη Συρία, όπου υπήρχαν συμπαγείς μουσουλμανικοί πληθυσμοί και μεγάλη συγκέντρωση οθωμανικών στρατευμάτων, η άμεση μεταφορά των οποίων στο νησί θα οδηγούσε σε ανώφελη αιματοχυσία, συνέτειναν ώστε η Κύπρος να μη συμπεριληφθεί στον κεντρικό επαναστατικό σχεδιασμό. Για τον λόγο αυτό, καθορίστηκε στο άρθρο 15 του σχεδίου δράσης των Φιλικών, που διαμορφώθηκε στο Ισμαήλιο της Βεσσαραβίας, τον Οκτώβριο του 1820, ότι η Κύπρος θα συμμετείχε στον Αγώνα με οικονομική συνδρομή και αποστολή εφοδίων, σύμφωνα, όπως σημειώνεται, και με τη διαβεβαίωση του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού, γεγονός που μαρτυρεί προσωπικές επαφές του με Φιλικούς, όπως, πιθανότατα, τον προαναφερθέντα Δημήτριο Ίπατρο:

«Ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κ. Κυπριανός ύπεσχέθη νά συνεισφέρει χρήματα ἢ τροφάς, ὅσας δυνηθῆ. Λοιπὸν ὁ Καλὸς [δηλαδή ο Αλέξανδρος Υψηλάντης] πρέπει νά γράψη πρὸς τὴν Μακαριότητά του προτρεπτικὰ δηλοποιῶν τῶν πραγμάτων τὴν κατάστασιν, διὰ νά φιλοτιμηθῆ νά βοηθήσῃ ἀναλόγως τῆ φήμῃ τῆς νήσου ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ἔχουν τό προνόμιον οἱ Κύπριοι νά διοικοῦν αὐτοὶ σχεδὸν τοσοῦτους χρόνους. Ταῦτα δέ τὰ γράμματα ὁ ῥηθεὶς Πελοπίδας [δηλαδή ο Αντώνιος Πελοπίδας], ἢ προτοῦ, ἢ ἐπιστρέφων ἐξ Αἰγύπτου, νά περάσῃ εἰς Κύπρον καὶ νά τὰ ἐγχειρίσῃ τῆ αὐτοῦ Μακαριότητι, διὰ νά ἐμβάσῃ ὁ ἅγιος Κύπρου εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἢ νά στείλῃ τὰς τροφάς, ὅπου διορισθῆ· καὶ τέλος νά σκεφθῆ, πῶς νά διαφυλάξῃ τό ποίμνιόν του ἀπὸ τούς κατοίκους ἐκεῖ ἐχθρούς»<sup>5</sup>.

---

3. «Συγκέντρωσις ἐπὶ τῇ Επετείῳ τῆς 9ης Ἰουλίου 1821», *Δελτίον Ἑλληνικοῦ Πνευματικοῦ Ομίλου Κύπρου* (1953-1954), σ. XIII.

4. Γεώργιου Χατζηκωστή, «Ομιλία κατὰ τὴν ἀποκάλυψη ἀναμνηστικῆς πλάκας στὴν "Κρύπτη τῶν Φιλικῶν", 10 Δεκεμβρίου 1992», *Πνευματικὴ Κύπρος* 370 (1993) 81-83.

5. Ἰωάννου Φιλίμονος, *Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, τ. Α', Αθήνα 1859, σ. 53-54.

Όπως παρατηρούμε, στην τελευταία φράση του ανωτέρω άρθρου του σχεδίου δράσης της Φιλικής Εταιρείας συμβουλευεται ο Κύπριος Αρχιεπίσκοπος να λάβει τα αναγκαία μέτρα για να προστατέψει το ποίμνιό του από τους Οθωμανούς, που αναμενόταν να αντιδράσουν βίαια, μόλις θα πληροφορούνταν την έναρξη της Επανάστασης. Επρόκειτο για μία «προφητική» συμβουλή, εάν κρίνουμε από τα όσα διαδραματίστηκαν το καλοκαίρι του 1821 στο νησί, με τις σφαγές και τις δηώσεις σε βάρος του άμαχου πληθυσμού, που απαντά και στο ερώτημα γιατί δεν επαναστάτησε τότε η Κύπρος.

Στο μεταξύ, αμέσως μετά το συνέδριο της Βεσσαραβίας, ο επικεφαλής της επαναστατικής κίνησης Αλέξανδρος Υψηλάντης απέστειλε επιστολή, στις 8 Οκτωβρίου 1820, προς τον Κύπριο Αρχιεπίσκοπο, με την οποία τον καλούσε να στείλει τη συνδρομή του, «διότι ή έναρξις του Σχολείου ἐγγίξει», όπως σημείωνε κατά τον μυστικό τρόπο επικοινωνίας των Φιλικών. Η επιστολή, όπως συμπεραίνεται από το περιεχόμενό της, εστάλη προς τον Κύπριο Αρχιεπίσκοπο μέσω του Φιλικού Αντώνιου Πελοπίδα από τη Στεμνίτσα της Πελοποννήσου, προς τον οποίο ο Υψηλάντης έγραψε, την ίδια μέρα και ιδιαίτερη επιστολή, δίνοντάς του σχετικές οδηγίες για κάθοδό του στην Κύπρο και παραλαβή της οικονομικής βοήθειας από τον Κυπριανό<sup>6</sup>.

Μία έμμεση μαρτυρία για τις σχέσεις του Κύπριου Αρχιεπισκόπου με τη Φιλική Εταιρεία αποτελεί η αναγραφή του ονόματος του Αρχidiaκόνου του, Μελετίου, στον κατάλογο των Φιλικών του αρχείου του Παναγιώτη Σέκερη, σε σύνδεση με τον καταγόμενο από την Κρήτη Φιλικό Ιωάννη Βελισσάριο. Στη σχετική καταγραφή διευκρινίζεται, ότι ο Μελέτιος ήταν διδάσκαλος κοντά στον Κυπριανό: «Τῷ διδασκάλῳ Μελετίῳ [παρά τῷ] Κυπριανῷ, Κύπρον»<sup>7</sup>. Σύμφωνα με την παράδοση, ο Μελέτιος υπηρέτησε επίσης και ως ο

---

6. Οι δύο επιστολές πρωτοδημοσιεύτηκαν από τον Εμμανουήλ Πρωτοψάλτη, *Η Φιλική Εταιρεία. Αναμνηστικόν τεύχος επί τη 150ετηρίδι*, Αθήνα 1964, σ. 74-75 (το κείμενο), σ. 189-190, 195 (τα φωτοαντίγραφά τους). Αργότερα τις συμπεριέλαβε και στο πολύ σημαντικό βιβλίο του για τη συμβολή της Κύπρου στην Ελληνική Επανάσταση *Η Κύπρος εις τον αγώνα του 1821*, Αθήνα 1971, σ. 13-15.

7. Βαλέριου Μέξα, *Οι Φιλικοί. Κατάλογος των μελών της Φιλικής Εταιρείας εκ του Αρχείου του Σέκερη*, Αθήνα 1937, σ. 35.

ιδιαίτερος γραμματέας του Κύπριου Αρχιεπισκόπου<sup>8</sup>. Αμφότεροι, όπως είναι γνωστό, συμμαρτύρησαν κατά τις σφαγές της 9ης Ιουλίου, οπότε, σύμφωνα με εκ παραδόσεως μαρτυρία, απαγχονίστηκε πρώτος ο Κυπριανός στη συκαμινιά της πλατείας Σεραγίου και ακολούθως ο Αρχιδιάκονός του στον απέναντι ευρισκόμενο πλάτανο<sup>9</sup>.

### **Ο Κωνσταντίνος Κανάρης στην Κύπρο**

Σύμφωνα με την παράδοση, μέρος από την υλική συνεισφορά της Κύπρου στον Αγώνα παρέλαβε, ύστερα από επίσκεψή του στο νησί, ο Έλληνας μπουρλοτιέρης Κωνσταντίνος Κανάρης. Ο πρώτος που κάνει λόγο για την ανωτέρω παράδοση είναι ο προαναφερθείς Γεώργιος Κηπιάδης, ο οποίος σημειώνει ότι ο Κανάρης κατέπλευσε από τα παράλια της Αιγύπτου στην Κύπρο, στις 19 Ιουνίου 1821, αρχικά σε λιμενίσκο κοντά στο χωριό Άγιος Σέργιος και ακολούθως στο παρακείμενο στη Λάπηθο λιμανάκι της Ασπρόβρυσης. Όπως αναφέρει, σε αμφότερες τις περιοχές οι κάτοικοι των γύρω χωριών τον προμήθευσαν με τα απαραίτητα για τον Αγώνα χρήματα, τρόφιμα και ζώα, τα οποία φορτώθηκαν σε τρία καράβια:

«Αλλά και όποτε ακόμη ό άτρόμητος στολοκαύτης Κανάρης από τά παράλια τῆς Αιγύπτου, περί τήν 19ην Ἰουνίου τοῦ 1821, κατέπλευσε μετά τοῦ στόλου του καί ἐπί τήν ἡμετέραν Πατρίδα, ἐλλιμενισθεῖς ἐν λιμενίσκῳ τινί παρά τόν Ἅγιον Σέργιον, εἶτα δέ καί εἰς τόν παρά τήν Λάπηθον λιμενίσκον Ἀσπρόβρυσιν, καί εἰς ἀμφοτέρα τά μέρη δέν ἔλειψαν οἱ Κύπριοι νά τῷ προσφέρωσιν ἀσμένως καί χρήματα καί ὀλόκληρα φορτία, τριῶν φορτηγίδων νηῶν, πρόβατα καί βόας καί σῖτον καί κριθήν καί διάφορα ἄλλα τρόφιμα»<sup>10</sup>.

Τα γραφόμενα του Κηπιάδη προέρχονται από την παράδοση, η οποία καταγράφηκε εβδομήντα σχεδόν χρόνια ύστερα από τη θρυλούμενη επίσκεψη του Ψαριανού πυρπολητή, και έντεκα χρόνια μετά τον θάνατό του, που συνέβη το έτος 1877. Αξίζει, ωστόσο, να

---

8. Φίλιππου Γεωργίου, *Ειδήσεις Ιστορικαί περί της Εκκλησίας της Κύπρου*, Αθήνα 1875, σ. 120.

9. Γ. Κηπιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη Νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, ό.π., σ. 15.

10. Γ. Κηπιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, ό.π., σ. 13.

αναφερθεί ότι σε κανένα από τα βιβλία των πρώτων ιστορικών της Επανάστασης, Σπυρίδωνα Τρικούπη και Ιωάννη Φιλήμονος, που εκδόθηκαν, ζώντος του Κανάρη, τα έτη 1853 και 1860 αντιστοίχως, όπου περιγράφονται τα όσα διαδραματίστηκαν στην Κύπρο το 1821, δεν εντοπίζεται οποιαδήποτε αναφορά για την ανωτέρω παράδοση<sup>11</sup>. Ούτε επίσης αναφέρεται οτιδήποτε από τον ιερατικό προϊστάμενο της Ελληνικής κοινότητας του Λονδίνου και πολύ καλά ενημερωμένο για θέματα ιστορίας της ιδιαίτερής του πατρίδας λόγιο Αρχιμανδρίτη Ιερώνυμο Μυριανθέα, στο αφιερωμένο στον Κανάρη βιβλίο του, που κυκλοφόρησε μερικές εβδομάδες ύστερα από τον θάνατο του τελευταίου<sup>12</sup>.

Ωστόσο, παρά την απουσία οποιασδήποτε τεκμηρίωσης της παράδοσης, ανάμεσα στους κατοίκους των κωμοπόλεων Λαπήθου και Καραβά διασώθηκαν πολλές αναφορές για άφιξη του Κανάρη στην περιοχή, που συνέτειναν ώστε να θεωρούν δεδομένη την εκεί επίσκεψη του σπουδαίου αυτού αγωνιστή. Τις αφηγήσεις αυτές αξιοποίησε ο Μακεδόνας διευθυντής του Ημιγυμνασίου και της Πρακτικής Σχολής Λαπήθου - Καραβά, Δημήτριος Παππαδόπουλος σε σχολικό θεατρικό έργο με τίτλο «Ο Κανάρης εν Κύπρω», που εξέδωσε το 1912<sup>13</sup>, όπου, ποιητική αδειά, προσέθεσε και σκηνές, που οφείλονταν στη λογοτεχνική του δεινότητα. Το γεγονός αυτό καθιστά εξαιρετικά δύσκολο να ανιχνευτεί ποια στοιχεία από όσα περιλαμβάνουν οι τοπικές παραδόσεις προέρχονται «εκ στόματος γερόντων» και ποια από τη μυθοπλασία, αφού στο σύνολό τους οι σχετικές αφηγήσεις των κατοίκων καταγράφηκαν ύστερα από τη συγγραφή και τη διδασκαλία του σχολικού έργου.

Η έκδοση πριν από μερικά χρόνια του επίσημου οθωμανικού καταλόγου με τα ονόματα των προγραφέντων αναζωπύρωσε τη σχετική συζήτηση για τη θρυλούμενη επίσκεψη

---

11. Βλ. Σπυρίδωνος Τρικούπη, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Α', Λονδίνο 1853, σ. 292-296· Ιωάννου Φιλήμονος, *Δοκίμιον ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Γ', Αθήνα 1860, σ. 258-263, όπου καταγράφονται τα σχετικά γεγονότα, που διαδραματίστηκαν στο νησί το 1821.

12. Αρχιμανδρίτη Ιερώνυμου Μυριανθέα, *Λόγος εις το μνημόσυνον του αιοιδίμου Κωνσταντίνου Κανάρη, εκφωνηθείς εν Λονδίνω τη β' Οκτωβρίου αωοζ' εν τω ιερώ ναώ του Σωτήρος*, Λονδίνο 1877.

13. Δημήτριου Παππαδόπουλου, *Σχολικόν Θέατρον: Ο Κανάρης εν Κύπρω. Σχολικόν δράμα πατριωτικόν*, Λάπηθος 1912.

του Κανάρη, αφού σε αυτόν συμπεριλαμβάνονται δέκα κάτοικοι από τη Λάπηθο και τον Καραβά, ανάμεσα στους ενενήντα έξι συνολικά του καταλόγου<sup>14</sup>. Υποστηρίχθηκε μάλιστα, ότι ο λόγος για να επικεντρωθεί η οργή των κρατούντων στους προύχοντες των δύο κωμοπόλεων και να τους εκτελέσουν ήταν κάποιο συνταρακτικό γεγονός, που συνέβη στην περιοχή, και ως τέτοιο ίσως να ήταν τα όσα διαδραματίστηκαν με την άφιξη του Κανάρη στο λιμανάκι της Ασπρόβρυσης και την παροχή βοήθειας για τον Αγώνα. Διαφορετικά, όπως αναφέρεται, είναι πολύ δύσκολο να ερμηνευτεί το γεγονός ότι οι προγραφέντες των δύο κωμοπόλεων ανέρχονταν σχεδόν στο 10% του συνόλου του επίσημου οθωμανικού καταλόγου<sup>15</sup>. Είναι ένα λογικοφανές επιχείρημα, που, όμως, δεν είναι ικανό να συνδέσει κατά τρόπο ιστορικά θεμελιωμένο τον σπουδαίο αυτό αγωνιστή με την Κύπρο. Γι' αυτό και προς το παρόν το ερώτημα εάν ο Κανάρης επισκέφθηκε ή όχι το νησί εξακολουθεί να παραμένει<sup>16</sup>.

#### **Τα γεγονότα στην Κύπρο αμέσως μετά την έναρξη της Επανάστασης**

Σχεδόν αμέσως μετά την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης εκδόθηκε διάταγμα από την Πύλη, που επέβαλλε τον αφοπλισμό των Ραγιάδων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, το οποίο εστάλη για άμεση εφαρμογή και στην Κύπρο. Με βάση το διάταγμα αυτό, έπρεπε να παραδοθούν τυχόν όπλα, όπως τα κυνηγετικά, καθώς και οποιοδήποτε τέμνον εργαλείο, όπως τα μαχαίρια των κρεοπωλών, που οι υπόδουλοι είχαν στην κατοχή τους. Ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός κάλεσε τότε τον λαό με εγκύκλιο, στις 22 Απριλίου 1821, να πειθαρχήσει και να παραδώσει οτιδήποτε σχετικό<sup>17</sup>.

---

14. Για τα ονόματα των εκτελεσθέντων κατοίκων των δύο κωμοπόλεων βλ. Ιωάννη Θεοχαρίδη, «Οι Κύπριοι προγραφέντες το 1821 σύμφωνα με άγνωστη οθωμανική πηγή», *Δωδώνη* 24,1 (1995) 105-106 [= *Πρακτικά του Τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου (Λευκωσία, 16-20 Απριλίου 1996)*, τ. Γ', Λευκωσία 2001, σ. 363-364].

15. Καλλιόπης Πρωτοπαπά, «Η περιοχή Λαπήθου - Καραβά το 1821», *Καραβιώτικα Δρώμενα* 6 (2013) 17.

16. Για τις διάφορες παραδόσεις για την άφιξη του Κανάρη στην Κύπρο βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, *Κύπρος και 1821*, Λευκωσία 2021, σ. 593-620.

17. Γεώργιου Παπαχαλαράμπους, «Εγκύκλιος του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού αναφερομένη εις τα εν Κύπρω γεγονότα του 1821», *Κυπριακαί Σπουδαί* 28 (1964) 179-180.

Παρά την εφαρμογή του διατάγματος, όμως, ακολούθησαν βιαιοπραγίες, απειλές και λεηλασίες από τα οθωμανικά στρατεύματα, αποτελούμενα από «ανυπότακτη βαρβαρική ορδή» 4000 ανδρών, που αφίχθη την 3η Μαΐου (21η Απριλίου π.ημ.)<sup>18</sup> από τη γειτονική Άκρα, δηλαδή την Πτολεμαΐδα της Παλαιστίνης, με σκοπό τον εκφοβισμό των Χριστιανών κατοίκων, ώστε να αποτραπεί η εκδήλωση επαναστατικού κινήματος<sup>19</sup>. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες, ο Αρχιεπίσκοπος, με νέα εγκύκλιο, στις 16 Μαΐου 1821, προσπάθησε να προστατέψει το ποίμνιό του και προέτρεψε τους Έλληνες κατοίκους να αντιμετωπίσουν με υπομονή τις δοκιμασίες και να προσφύγουν «εις τό άπειρον έλεος τοῦ παναγάθου Θεοῦ»<sup>20</sup>.

Για τα γεγονότα, που διαδραματίστηκαν την περίοδο αυτή, σώζονται σχετικές πληροφορίες στην επιστολογραφία του Γάλλου προξένου στη Λάρνακα Ζερόμ Ισαάκ Μεσέν (Jerôme Isaac Méchain). Όπως επιβεβαιώνει σε επιστολή, στις 18 Μαΐου 1821 (6 Μαΐου π.ημ.), προς τον Υπουργό των Εξωτερικών της χώρας του, είχε πράγματι διενεργηθεί αποπλισμός των Ελλήνων ύστερα από διαταγή των Τουρκικών Αρχών, ενώ την ίδια περίοδο αφίχθηκαν στρατεύματα από την Άκρα, για να ενισχύσουν την τοπική φρουρά<sup>21</sup>. Διευκρινίζει

---

18. Ως γνωστό, το παλαιό ημερολόγιο, που ακολουθείτο τον 19ο αιώνα στην καθ' ημάς Ανατολή, διέφερε κατά 12 ημέρες από το νέο.

19. Σπ. Τρικούπη, *Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως*, τ. Α', ό.π., σ. 294· Ιω. Φιλήμονος, *Δοκίμιον ιστορικών περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, τ. Γ', ό.π., σ. 259· Γ. Κησιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, ό.π., σ. 10. Για το ίδιο ζήτημα και τη βίαιη συμπεριφορά των στρατευμάτων αυτών βλ. Κ. Κοκκινόφτα, *Κύπρος και 1821*, ό.π., σ. 501-503.

20. Βενέδικτου Εγγλεζάκη, «Το τελευταίον γνωστόν έγγραφον του Εθνομάρτυρος Αρχιεπισκόπου Κυπριανού, 1821, Μαΐου 16», *Κυπριακαί Σπουδαί* 36 (1982) 104-106 [= *Είκοσι Μελέται διά την Εκκλησίαν Κύπρου, τέταρτος έως εικοστός αιώνας*, Αθήνα 1996, σ. 397-400].

21. Άννας Pouradier Duteil-Λοϊζίδου, «Ένας Γάλλος πρόξενος, μάρτυρας των γεγονότων του 1821 στην Κύπρο», στον τόμο: Οικονόμου Παρασκευά Αγάθωνος (επιμ.), *Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός. Ο Μάρτυρας της πίστεως και της πατρίδος. Επιστημονικός Τόμος*, Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή Μαχαιρά, Κύπρος 2012, σ. 345-348· Της ίδιας, *Chypre au temps de la Révolution Grecque*, Nicosie 2018, σ. 65-69.

ακόμη σε μεταγενέστερη επιστολή, στις 12 Ιουνίου 1821 (31 Μαΐου π.η.μ.), προς τον ίδιο αποδέκτη, ότι τα στρατεύματα αυτά απειλούσαν τους πάντες με γενική σφαγή<sup>22</sup>. Και πράγματι, όπως αναφέρει σε τρίτη επιστολή του, στις 27 Ιουλίου 1821 (15 Ιουλίου π.η.μ.), ξανά προς τον Υπουργό Εξωτερικών της χώρας του, τις αμέσως επόμενες ημέρες είχαν προβεί σε σφαγές και λεηλασίες στα χωριά και στις πόλεις του νησιού, με αποτέλεσμα να επέλθει ερήμωση και πλήρης καταστροφή κάθε οικονομικής δραστηριότητας<sup>23</sup>.

### Οι Κύπριοι Πρωτομάρτυρες

Στο μεταξύ, σύμφωνα με αρθρογράφο της ιταλικής εφημερίδας «Notizie del Giorno», ο οποίος αντλεί τις πληροφορίες του από την ευρωπαϊκή παροικία της Λάρνακας, βρέθηκε από τις Τουρκικές αρχές βαρέλι με πυρίτιδα σε δωμάτιο του ναού της Παναγίας Φανερωμένης στη Λευκωσία, όπου το είχε φυλαγμένο κάποιος κάτοικος της πόλης, ονόματι Σάββας. Ο τελευταίος, όμως, κατάφερε να διαφύγει και αντί αυτού οι Τούρκοι στρατιώτες συνέλαβαν τον εφημέριο του ίδιου ναού, Ιερομόναχο Λεόντιο, τον οποίο θεώρησαν ένοχο, και τον αποκεφάλισαν δημόσια. Σύμφωνα με μαρτυρία του ανεψιού του Λεοντίου, υποστράτηγου Κωνσταντίνου Χατζηγιωάννου, η εκτέλεσή του συνέβη «τεσσαράκοντα ημέρας πρό τοῦ ἀπαγχονισμοῦ τῶν τεσσάρων Ἀρχιερέων μετά τῶν ἀξιωματικῶν τῆς Ἐκκλησίας καί τῶν προκρίτων τῆς νήσου», δηλαδή γύρω στην 30ή Απριλίου 1821<sup>24</sup>.

Στο ίδιο δημοσίευμα της ιταλικής εφημερίδας αναφέρεται ακόμη, ότι ύστερα από την εκτέλεση του Λεοντίου οι Τούρκοι αποκεφάλισαν για ασήμαντη αιτία άλλους πέντε Έλληνες, δύο μοναχούς και τρεις λαϊκούς. Η αναφορά αυτή επιβεβαιώνεται από γραπτές μαρτυρίες της

---

22. Α. Λοϊζίδου, «Ένας Γάλλος πρόξενος, μάρτυρας των γεγονότων του 1821 στην Κύπρο», *ό.π.*, σ. 349· Της ίδιας, *Chypre au temps de la Révolution Grecque*, *ό.π.*, σ. 91-96.

23. Α. Λοϊζίδου, «Ένας Γάλλος πρόξενος, μάρτυρας των γεγονότων του 1821 στην Κύπρο», *ό.π.*, σ. 353-354· Της ίδιας, *Chypre au temps de la Révolution Grecque*, *ό.π.*, σ. 142-148.

24. Κωνσταντίνου Χατζηγιωάννου, «Οι Κύπριοι εν τω αγώνι του 1821», *Ελληνισμός* 3 (1900) 189-190· Βενέδικτου Εγγλεζάκη, «Περί των κατά το Κυπριακόν 1821 Λεοντίων», *Κυπριακαί Σπουδαί* 42 (1978) 62-64· Του ίδιου, «Και πάλιν περί των κατά το Κυπριακόν 1821 Λεοντίων», *Κυπριακαί Σπουδαί* 34 (1980) 117-118 [= *Είκοσι Μελέται διά την Εκκλησίαν Κύπρου, τέταρτος έως εικοστός αιώνας*, *ό.π.*, σ. 420-424, 437-440, αντιστοίχως].



εποχής, όπως σε κώδικα της Μητρόπολης Πάφου, όπου αναφέρεται ότι πράγματι έγιναν εκτελέσεις πέντε Ελλήνων κατοίκων του νησιού, πριν από τις μαζικές σφαγές της 9ης Ιουλίου. Στη σχετική καταγραφή, όμως, αναφέρεται ότι επρόκειτο για τρεις ιερείς και δύο λαϊκούς και όχι για δύο μοναχούς και τρεις λαϊκούς, τους πρωτόπαπα Γεώργιο, παπα-Λοΐζο και παπα-Αργυρό, τον εκκλησιαστικό επίτροπο Λοΐζο και κάποιο λαϊκό ονόματι Χρίστο. Αναφέρεται δε, ότι εκτελέστηκαν στις 25 Μαΐου 1821, εξαιτίας ενός επεισοδίου, που είχαν αποδοκιμάσει, όπως συμπεραίνεται, και το οποίο αφορούσε υπόθεση μοιχείας μεταξύ μίας Ελληνίδας και ενός Τούρκου στο χωριό Γιόλου<sup>25</sup>. Η εκτέλεση αυτή των Γιολιτών διασώζεται και σε μεταγενέστερο σημείωμα, ημερομηνίας 9 Νοεμβρίου 1822, που εντοπίζεται σε κατάστιχο του Αρχείου της Αρχιεπισκοπής Κύπρου, όπου, όμως, ο παπα-Αργυρός αναφέρεται ως παπα-Γεώργιος, ενώ ο λαϊκός Χρίστος ως Χριστοδουλής<sup>26</sup>.

Επομένως, αν θεωρηθούν ως ορθά τα όσα αναφέρονται από τη «Notizie del Giorno» για τη σειρά των εκτελέσεων των Μαρτύρων του 1821, ο Ιερομόναχος Λεόντιος θανατώθηκε όχι σαράντα ημέρες πριν από τα γεγονότα της 9ης Ιουλίου, αλλά σχεδόν πενήντα, ίσως και περισσότερες, αφού στις 25 Μαΐου, σύμφωνα με τον κώδικα της Μητρόπολης Πάφου, πραγματοποιήθηκε η εκτέλεση των Γιολιτών<sup>27</sup>.

Την πραγματοποίηση εκτελέσεων πριν από την 9η Ιουλίου, δηλαδή αυτές του Λεοντίου και των πέντε κατοίκων της Γιόλου, επιβεβαιώνει ο προαναφερθείς Γάλλος πρόξενος Μεσέν σε επιστολή, στις 18 Ιουνίου 1821 (6 Ιουνίου π.ημ.), και πάλι προς τον υπουργό Εξωτερικών της Γαλλίας, παρά το γεγονός, όπως σημειώνει, ότι δεν είχε προηγηθεί κανένα ίχνος ανταρσίας. Στην ανωτέρω επιστολή προσθέτει επίσης, ότι ο Αρχιεπίσκοπος ήταν την περίοδο αυτή υπό αυστηρή επιτήρηση από τις Τουρκικές Αρχές, ενώ ο Πρωτοσύγκελλός

---

25. Λοΐζου Φιλίππου, «Διάφορα», *Κυπριακά Χρονικά* 3 (1925) 276· Ιωάννη Τσικνόπουλλου, «Παφιακά», *Κυπριακαί Σπουδαί* 31 (1967) 118.

26. Κώστα Κύρρη, «Ανέκδοτη παραλλαγή του "Τραγουδιού των Δεσποτάδων" κι άλλα στοιχεία για τις σφαγές του 1821 στην Κύπρο», *Κυπριακός Λόγος* 14 (1971) 94.

27. Περισσότερα για τους Ιερομόναχο Λεόντιο και τους πέντες Γιολίτες βλ. Κ. Κοκκινόφτα, *Κύπρος και 1821*, ό.π., σ. 492-499, όπου και βιβλιογραφία.

του είχε φυλακιστεί, εννοώντας προφανώς τον Οικονόμο της Μονής του Αποστόλου Βαρνάβα και μετέπειτα διάδοχό του στον αρχιεπισκοπικό θρόνο, ο οποίος εκρατείτο ως όμηρος<sup>28</sup>.

### Οι σφαγές της 9ης Ιουλίου

Την ίδια περίοδο ο Τούρκος διοικητής Κιουτσούκ Μεχμέτ, με αφορμή επαναστατικές προκηρύξεις, που διένειμε στη Λάρνακα ο Αρχιμανδρίτης Θεοφύλακτος Θησέας και οι οποίες περιήλθαν στην κατοχή των τοπικών Αρχών, υπέβαλε στην Πύλη κατάλογο προγραφών 486 επιφανών Κυπρίων, για να αποτρέψει, όπως ανέφερε, οποιαδήποτε αντικαθεστωτική ενέργεια<sup>29</sup>. Την έγκριση του αιτήματός του ακολούθησαν, στις 9 Ιουλίου 1821, μαζικές εκτελέσεις. Οι εκκλησιαστικοί ηγέτες, με επικεφαλής τον Αρχιεπίσκοπο Κυπριανό και τους τρεις Μητροπολίτες Κιτίου (1810-1821) Μελέτιο, Πάφου (1805-1821) Χρύσανθο και Κυρηναίας (1816-1821) Λαυρέντιο, καθώς και μεγάλος αριθμός προκρίτων, εκτελέστηκαν και οι περιουσίες τους δημεύθηκαν<sup>30</sup>. «Όταν το 1822 πέρασα για τελευταία φορά από τη Λάρνακα», έγραφε ο Σουηδός περιηγητής Γιάκομπ Μπέργκρεν (Jacob Berggren), «ο ελληνικός πληθυσμός του νησιού είχε περιοριστεί σε τέτοιο βαθμό, που πολλά μεγαλοχώρια ήταν εντελώς ακατοίκητα. Τα στρατεύματα του Μουχασίλη δεν άφησαν ψυχή ζωντανή παντού απ' όπου πέρασαν.... Η Παναγία ντύθηκε παντού στα μαύρα, πολλά σπίτια ήταν έρημα και πιτσιλισμένα με αίμα»<sup>31</sup>.

Σύμφωνα με όσα διέσωσε ο Γεώργιος Κηπιάδης και τα οποία στηρίζονται, κυρίως, στην τοπική παράδοση, οι εκτελέσεις των προγραφέντων άρχισαν στις 9 Ιουλίου με τον

---

28. Α. Λοϊζίδου, «Ένας Γάλλος πρόξενος, μάρτυρας των γεγονότων του 1821 στην Κύπρο», *ό.π.*, σ. 350· Της ίδιας, *Chypre au temps de la Révolution Grecque*, *ό.π.*, σ. 96-102.

29. Σπ. Τρικούπη, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Α', *ό.π.*, σ. 293-294· Γ. Κηπιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, *ό.π.*, σ. 10.

30. Για τα όσα διαδραματίστηκαν τότε στην Κύπρο βλ. Σπ. Τρικούπη, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Α', *ό.π.*, σ. 292-295· Ιω. Φιλήμονος, *Δοκίμιον ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Γ', *ό.π.*, σ. 258-262· Γ. Κηπιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, *ό.π.*, σ. 7-30.

31. Μεσεβρινού (= Αντώνη Μυστακίδη), «Ματιές ενός Σουηδού στην Κύπρο το 1820», *Ο Κύκλος* 3-4 (1980) 106.

απαγχονισμό του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού και την κατατόμηση του επιτετραμμένου της Κύπρου στην Κωνσταντινούπολη, Γεώργιου Μασούρα. Ακολούθως, όπως σημειώνεται, την ίδια ημέρα κατατομήθηκαν οι Μητροπολίτες Πάφου, Κιτίου και Κυρηνείας, απαγχονίστηκε ο Αρχιδιάκονος του Κυπριανού, Μελέτιος, και κατατομήθηκε ο βοσκός Δημήτριος από τον Άγιο Ιωάννη Μαλούντας, τον οποίο οι Τούρκοι είχαν χρησιμοποιήσει ως ψευδομάρτυρα εναντίον του Αρχιεπισκόπου, υποστηρίζοντας ότι ενεργούσε για επανάσταση των κατοίκων. Ο ίδιος συγγραφέας αναφέρει ακόμη, ότι την επόμενη μέρα, 10 Ιουλίου, οι εκτελέσεις συνεχίστηκαν με τον απαγχονισμό του Ηγούμενου Κύκκου Ιωσήφ, του Ιεροδιακόνου στη Μόρφου Χριστοφόρου και του ανεψιού του Αρχιεπισκόπου Χατζησάββα, καθώς και με την κατατόμηση πολλών κληρικών και λαϊκών. Προσθέτει δε, ότι οι εκτελέσεις εξακολούθησαν και τις επόμενες ημέρες<sup>32</sup>.

Είναι αξιοσημείωτο ότι σύμφωνα με τους Φίλιππο Γεωργίου (1875), Γεώργιο Κηπιάδη (1888), Γεώργιο Φραγκούδη (1890) και άλλους, ο απαγχονισμός του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού συνδέεται με υπόσχεση, που δήθεν του έδωσε ο Τούρκος διοικητής, ότι δεν θα τον αποκεφάλιζε<sup>33</sup>. Από ό,τι έχουμε υπόψη, η παλαιότερη αναφορά για την εκδοχή αυτή διασώζεται στο οδοιπορικό του Γάλλου περιηγητή Μαρί-Ζοζέφ ντε Ζεράμπ (Marie-Joseph de Géramb), ο οποίος επισκέφθηκε την Κύπρο το 1831, καθοδόν προς τα Ιεροσόλυμα και το Σινά. Όπως αναφέρει, πληροφορήθηκε από άνθρωπο, που γνώριζε καλά τα γεγονότα, ότι ο Τούρκος διοικητής είχε διαβεβαιώσει τον Κύπριο Αρχιεπίσκοπο με όρκο στο κοράνι και στο όνομα του Προφήτη, ότι δεν θα χρησιμοποιούσε το σπαθί του εναντίον του. Γι' αυτό, όταν ξεκίνησαν οι σφαγές σε βάρος των αθώων Κυπρίων, δήλωσε στον Αρχιεπίσκοπο Κυπριανό

---

32. Γ. Κηπιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη Νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, ό.π., σ. 14-20.

33. Φ. Γεωργίου, *Ειδήσεις Ιστορικά περί της Εκκλησίας της Κύπρου*, ό.π., σ. 120· Γ. Κηπιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη Νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, ό.π., σ. 14· Γεώργιου Φραγκούδη, *Κύπρις*, Αθήνα 1890, σ. 350.

ότι θα τηρούσε τον λόγο του και δεν θα τον αποκεφάλιζε, αλλά θα τον εκτελούσε με απαγχονισμό<sup>34</sup>.

Στο μεταξύ, αμέσως μετά τις εκτελέσεις οι σοροί του Αρχιεπισκόπου, των τριών Μητροπολιτών, ορισμένων υψηλόβαθμων κληρικών και μερικών προυχόντων, τάφηκαν στο προαύλιο του ναού της Φανερωμένης, ενώ των υπόλοιπων Μαρτύρων στους περιβόλους των παλαιών ναών της Παλουριώτισσας και των Αγίων Ομολογητών. Αρκετά χρόνια αργότερα, το 1872-1873, όταν ανακαινίσθηκε ο ναός της Φανερωμένης, όσα οστά των Μαρτύρων κατέστη δυνατόν να εντοπιστούν στον εκεί ευρισκόμενο χώρο ταφής, τοποθετήθηκαν σε λάρνακα κάτω από την Αγία Τράπεζα και ακολούθως, το 1930, σε κρύπτη στο υπόγειο του καλλιμάρμαρου Μουσουλίου, που ανηγέρθη στα ανατολικά του ναού για να υπενθυμίζει το μαρτύριο και τη θυσία τους<sup>35</sup>.

Τις τελευταίες συγκλονιστικές ημέρες της ζωής του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού περιέγραψε ο Άγγλος περιηγητής Τζων Κέιρν (John Carne), ο οποίος τον συνάντησε την περίοδο αυτή στη Λευκωσία. Όπως αναφέρει στο οδοιπορικό του, όταν τον ρώτησε γιατί δεν μεριμνούσε για τη σωτηρία του, αφού η πολιτική κατάσταση ήταν τεταμένη και η ζωή του απειλείτο, ο Μάρτυρας Αρχιεπίσκοπος δήλωσε ότι θα παρέμενε για να προσφέρει κάθε δυνατή προστασία στους κινδυνεύοντες Χριστιανούς και ότι είχε αποφασίσει, αν χρειαζόταν, να θυσιαστεί μαζί τους. Σύμφωνα με τον Κέιρν, ο οποίος άντλησε τις πληροφορίες του από

---

34. Marie-Joseph de Géramb, *Pèlerinage à Jérusalem et au Mont Sinai en 1831, 1832 et 1833*, v. I, Paris 1836, σ. 55-57. Πρωτοδημοσιεύτηκε σε ελληνική μετάφραση από τον Νεοκλή Κυριαζή, «Excerpta Cyprica», *Κυπριακά Χρονικά* 13 (1937) 261-262.

35. Για το ιστορικό της ταφής των Μαρτύρων και της μετακομιδής των λειψάνων τους βλ. Γ. Κηπιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, ό.π., σ. 20-21· «Η 9η Ιουλίου», *Απόστολος Βαρνάβας* 2 (1930) 433-440· Δημήτρη Ταλιαδώρου, *Η Ιστορία του Ιερού Ναού Παναγίας Φανερωμένης Λευκωσίας και η Προσφορά του στον Ελληνισμό της Κύπρου*, τ. Α΄, Λευκωσία 2014, σ. 47-53.

αυτόπτες μάρτυρες, ο Κύπριος Αρχιεπίσκοπος οδηγήθηκε στο μαρτύριο, δεικνύοντας ασυνήθιστο θάρρος και μοναδική αξιοπρέπεια<sup>36</sup>.

Ο εβραϊκής καταγωγής προτεστάντης Ιωσήφ Γουόλφ (Joseph Wolf), που συνόδευε τον Κέρν κατά την περιήγησή του και ο οποίος αφίχθη στη Λευκωσία λίγες ημέρες ύστερα από τα τραγικά γεγονότα της 9ης Ιουλίου, παρέχει τη συγκλονιστική πληροφορία για πρόταση στον Κυπριανό να ασπαστεί το Ισλάμ και να του χαριστεί η ζωή. Όπως αναφέρει, ο Κύπριος Αρχιεπίσκοπος απέρριψε χωρίς δεύτερη σκέψη τα όσα του προτάθηκαν και προσήλθε στο μαρτύριο με τις φράσεις «Κύριε ελέησον, Χριστέ ελέησον»<sup>37</sup>, διδάσκοντας με το παράδειγμα της θυσίας του το μεγαλείο και την αλήθεια της Χριστιανικής πίστης.

Την ίδια περίοδο, εκτός από τις σφαγές στη Λευκωσία, οι διώξεις και οι εκτελέσεις επεκτάθηκαν και σε πολλές άλλες περιοχές του νησιού, με αποτέλεσμα να μαρτυρήσουν και αρκετοί κάτοικοι, οι οποίοι δεν περιλαμβάνονταν στον αρχικό κατάλογο. Όπως γράφει και πάλι ο Γάλλος πρόξενος Μεσέν προς τον γενικό πρόξενο της Γαλλίας στη Σμύρνη, σε επιστολή, στις 25 Ιουλίου / 6 Αυγούστου 1821, οι θηριωδίες των τουρκικών στρατευμάτων, που ακολούθησαν, συνέτειναν στην ερήμωση των χωριών, εξαιτίας των μαζικών εκτελέσεων και της τρομοκράτησης των κατοίκων<sup>38</sup>. Για το ίδιο ζήτημα σχετική είναι και η μαρτυρία του Γάλλου ιστορικού και διπλωμάτη Φρανσουά Πουκεβίλλ (François Pouqueville), ο οποίος, αντλώντας από προξενικές εκθέσεις και άλλες πηγές, αναφέρει σε βιβλίο, που εξέδωσε το 1824, ότι εξήντα δύο χωριά και κωμοπόλεις είχαν λεηλατηθεί και ερημωθεί, ενώ παρόμοιες ήταν οι καταστροφές σε πολλά μέρη του νησιού, όπου κάηκαν αμπέλια, κόπηκαν οπωροφόρα δέντρα και πυρπολήθηκαν δασώδεις περιοχές. Προσθέτει επίσης, ότι οι Τούρκοι είχαν βασανίσει σκληρά στους Μοναχούς της Μονής του Αγίου Παντελεήμονα στη Μύρτου, τους

---

36. John Carne, *Letters from the East, written during a recent tour through Turkey, Egypt, Arabia, The Holy Land, Syria and Greece*, v. II, London 1826, σ. 162-166, 173-174, 178· Νεοκλή Κυριαζή, «Η Κυπριακή τραγωδία του 1821», *Κυπριακά Χρονικά* 7 (1930) 44-48.

37. Joseph Wolf, *Travels and Adventures*, London 1861, σ. 172· Κωνσταντίνου Σπυριδάκι, «Ο περιηγητής Αιδ. Ιωσήφ Γουόλφ και η Κύπρος», *Κυπριακά Σπουδαί* 27 (1963) 15 [= *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, τ. Α-1', Λευκωσία 1972, σ. 322].

38. Βλ. Νεοκλή Κυριαζή, «Η κυπριακή τραγωδία του 1821», *Κυπριακά Χρονικά* 7 (1930) 56, όπου η επιστολή του Γάλλου προξένου Μεσέν παρατίθεται σε ελληνική μετάφραση.

οποίους επέσαζαν και χαλίνωσαν, με αποτέλεσμα οι περισσότεροι να βρουν τραγικό θάνατο<sup>39</sup>. Παρόμοιο μαρτύριο, όπως είναι γνωστό από άλλες πηγές, υπέστησαν και οι κληρικοί του ναού της Φανερωμένης στη Λευκωσία, τους οποίους επίσης επέσαζαν και χαλίνωσαν, πριν να τους εκτελέσουν<sup>40</sup>.

Είναι αξιοσημείωτο ότι οι σφαγές συνεχίστηκαν και στα χρόνια που ακολούθησαν, ιδίως κληρικών, όπως για παράδειγμα του Οικονόμου Θεόδουλου στο Σιναϊτικό Μετόχιο Άγιος Γεώργιος Πυργώτης στο Χα Ποτάμι, στις αρχές του έτους 1822<sup>41</sup>. Επίσης, το 1827, αμέσως μετά τη ναυμαχία στην Πύλο και την καταστροφή του τουρκοαιγυπτιακού στόλου, στις 20 Οκτωβρίου 1827 (8 Οκτωβρίου π.η.μ.), έγιναν και πάλι σφαγές, όπως των προκρίτων αδελφών Χατζηνικόλα και Χατζηγεώργιου Χατζητομάζου από το χωριό Κρήτου Τέρρα<sup>42</sup>.

Από τις σφαγές του καλοκαιριού του 1821 στην Κύπρο σώθηκαν μόνο ορισμένοι από τους προγραφέντες, οι οποίοι, διαισθανόμενοι τον κίνδυνο που τους απειλούσε, κατέφυγαν στα προξενεία της Λάρνακας, από όπου επιβιβάστηκαν σε πλοία και διέφυγαν στο εξωτερικό. Ανάμεσά τους περιλαμβανόταν κάτοικος με τα αρχικά Ν.Φ., ο οποίος από το καράβι, που τον οδηγούσε μακριά από το νησί, έστειλε επιστολή, στις 22 Αυγούστου 1821, με θερμές ευχαριστίες προς τον πρόξενο της Αγγλίας στη Λάρνακα Αντώνιο Βοντιτσιάνο, που του έσωσε τη ζωή<sup>43</sup>. Επίσης, στα προξενεία της Λάρνακας, όπως μαρτυρείται σε οθωμανικό

---

39. F.C.H.L. Pouqueville, *Histoire de la régénération de la Grèce, comprenant le précis des évènements depuis 1740 jusqu'en 1824*, v. 4, Paris 1824, σ. 181-182· Του ιδίου, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως, ήτοι η Αναγέννησις της Ελλάδος*, τ. Δ', Αθήνα 1891, σ. 111-112.

40. M. Louis Lacroix, *Iles de la Grèce*, Paris 1853, σ. 83· Λουδοβίκου Λακρουά, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου*, Αθήνα 1877, σ. 171. Για το πρωτότυπο κείμενο, στη γαλλική έκδοση.

41. Δημήτριου Τσάμη - Κωνσταντίνου Κατσάνη, *Το Μαρτυρολόγιον του Σινά*, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 30.

42. Βλ. Γ. Κηπιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, ό.π., σ. 23 (β' έκδοση), όπου καταγράφεται μαρτυρία του γιου του Χατζηγεώργιου, φιλόλογου και θεολόγου Νικόδημου Γεωργιάδη.

43. Ιωάννη Συκουτρή, «Ανέκδοτος επιστολή Κυπρίου διαφυγόντος τας σφαγάς του 1821», *Κυπριακά Χρονικά* 1 (1923) 353-357· Φοίβου Σταυρίδη, *Επιστολή Κυπρίου διαφυγόντος τας σφαγάς του 1821*, Λευκωσία 1991.

έγγραφο της εποχής, κατέφυγαν οι πρόκριτοι της Λευκωσίας Χατζηπετράκης Κυθέρειος και Χατζηλοής, οι οποίοι επίσης κατάφεραν να επιβιβαστούν σε καράβια και να διαφύγουν<sup>44</sup>. Στη συνέχεια, και οι δύο αυτοί προύχοντες, μαζί με άλλους διαφυγόντες τις σφαγές, υπέγραψαν τη γνωστή διακήρυξη της 6ης Δεκεμβρίου 1821, που κυκλοφόρησε στην Ευρώπη με τις υπογραφές των διασωθέντων Κυπρίων και με την οποία δήλωναν την πρόθεσή τους να αγωνιστούν μετά των λοιπών Ελλήνων για την ελευθερία<sup>45</sup>. Την ίδια διακήρυξη υπέγραψε επίσης και ο μόνος επιζήσας από τους Κύπριους Αρχιερείς, Επίσκοπος Τριμυθούντος Σπυρίδων, ο οποίος κατάφερε να εγκαταλείψει το νησί και να καταφύγει στην πόλη Αγκόνα της Ιταλίας<sup>46</sup>.

Ειδικότερα, για τη συμβολή του Γαλλικού προξενείου στη σωτηρία προγραφέντων αναφέρεται ο πρόξενος Μεσέν σε επιστολή, στις 24 Δεκεμβρίου 1825, προς τον Γάλλο πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη. Όπως σημειώνει, ανάμεσα στους Κυπρίους, οι οποίοι είχαν κινδυνεύσει κατά τα τραγικά γεγονότα του καλοκαιριού του 1821 και βρήκαν καταφύγιο στο προξενείο, από όπου διέφυγαν αργότερα στο εξωτερικό, περιλαμβάνονταν ένας ανεπιός του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού, ίσως ο προαναφερθείς Αρχιμανδρίτης Θεοφύλακτος Θησέας, καθώς και ο τότε Έξαρχος της Αρχιεπισκοπής και μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος Κύπρου (1840-1849) Ιωαννίκιος<sup>47</sup>.

### **Χειροτονία και ενθρόνιση νέων Αρχιερέων**

Σύμφωνα με την τοπική παράδοση, αμέσως μετά την εκτέλεση των Αρχιερέων, ο Τούρκος διοικητής Κιουτσούκ Μεχμέτ διέταξε την αποφυλάκιση των τεσσάρων ομήρων, που

---

44. Ιωάννη Θεοχαρίδη, «Ανέκδοτο οθωμανικό έγγραφο σχετικό με τα γεγονότα του 1821 στην Κύπρο», *Επετηρίδα Μουσείου Αγώνος* 1 (1979) 72 [= *Κυπριακός Λόγος* 67-68 (1980) 155].

45. Ιερώνυμου Περισιτιάνη, *Γενική Ιστορία της Νήσου Κύπρου από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της Αγγλικής κατοχής*, Λευκωσία 1910, σ. 779-781.

46. Κ. Κοκκινόφτα, *Κύπρος και 1821*, ό.π., σ. 269, 504. Ο Τριμυθούντος Σπυρίδων απεβίωσε μερικά χρόνια αργότερα, το 1825, στο Λιβόρνο, όπου είχε καταφύγει. Για τη ζωή του βλ. Ανδρέα Μιτσίδη, «Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας», στον τόμο: Θεόδωρου Παπαδόπουλλου (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. ΣΤ', Λευκωσία 2011, σ. 670-671.

47. Νεοκλή Κυριαζή, «Ενδιαφέρονσαι επιστολαί», *Κυπριακά Χρονικά* 7 (1930) 107.

του είχαν δοθεί από τους Αρχιερείς, ως τεκμήριο της υπακοής τους στα προστάγματα της Πύλης. Αυτοί ήσαν ο Οικονόμος της Μονής του Αποστόλου Βαρνάβα Ιωακείμ, ο Αρχιδιάκονος της Μητρόπολης Πάφου Πανάρετος, ο Αρχιμανδρίτης της Μητρόπολης Κιτίου Λεόντιος και ο Έξαρχος της Μητρόπολης Κυρηνείας Δαμασκηνός. Στη συνέχεια, αφού τους ανακήρυξε διαδόχους των εκτελεσθέντων, τους απέστειλε με τιμητική συνοδεία Γενιτσάρων στην Αρχιεπισκοπή, για να αναλάβουν τα νέα καθήκοντά τους, καταστρατηγώντας κάθε έννοια εκκλησιαστικών κανόνων και παραδόσεων. Όπως αναφέρεται, οι τέσσερις όμηροι υποχρεώθηκαν να ιππεύσουν στα ίδια μουλάρια, που μικρό χρονικό διάστημα προηγουμένως είχαν μεταφέρει τους προκατόχους τους στον τόπο του μαρτυρίου<sup>48</sup>.

Ύστερα από την εξέλιξη αυτή, οι επιζήσαντες υψηλόβαθμοι κληρικοί και πρόκριτοι του νησιού ζήτησαν με επιστολή τους από τον Οικουμενικό Πατριάρχη (1821-1822) Ευγένιο Β΄ να μεριμνήσει για να διευθετηθεί η εκλογή και χειροτονία νέων Αρχιερέων, που δεν μπορούσαν να είναι, μέσα στις συνθήκες της εποχής, άλλοι από αυτούς που όρισε ο Τούρκος διοικητής. Κατ' οικονομία λοιπόν έπρεπε να βρεθεί λύση, που θα καθιστούσε κανονική τη χειροτονία και ενθρόνιση των νέων Αρχιερέων με βάση τους εκκλησιαστικούς κανόνες και τις παραδόσεις της Εκκλησίας της Κύπρου. Για τον λόγο αυτό απηύθυναν έκκληση προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη να εξουσιοδοτήσει τον Πατριάρχη Αντιοχείας (1813-1823) Σεραφείμ, λόγω της γειννίας της έδρας του με το νησί, να αποστείλει Επισκόπους για να χειροτονήσουν τους διαδόχους των εκτελεσθέντων, αφού ήταν πολύ δύσκολο την περίοδο αυτή να πραγματοποιηθεί μία τέτοια αποστολή από τη Βασιλεύουσα.

Τελικά, ύστερα από κάποιο προβληματισμό, αλλά και λόγω της επιμονής των Κυπρίων, ο Πατριάρχης Ευγένιος Β΄ συγκατένευσε στην έκκληση τους και, στις 25 Σεπτεμβρίου, απέστειλε την απαιτούμενη εξουσιοδότηση στον Πατριάρχη Σεραφείμ. Εστάλη τότε από την Κύπρο αντιπροσωπεία των κατοίκων με επικεφαλής τον Σκευοφύλακα του καθεδρικού ναού του Αγίου Ιωάννη Λευκωσίας Χριστόδουλο, που επέδωσε στον Πατριάρχη Αντιοχείας επιστολή, ημερομηνίας 23 Οκτωβρίου 1821, με την παράκληση να συνδράμει στην επίλυση του ζητήματος.

---

48. Γ. Κηπιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, ό.π., σ. 15.



Ο Πατριάρχης Σεραφείμ, ανταποκρινόμενος στο αίτημα των Κυπρίων, απέστειλε τους Μητροπολίτες Επιφανείας Ιωαννίκιο τον Κύπριο, Εμμέσης Μεθόδιο και Σελευκείας Γεννάδιο, για να προβούν στις χειροτονίες. Οι τρεις Αρχιερείς αφίχθηκαν στο νησί τον Δεκέμβριο του 1821 και, αφού προαγατοποίησαν εκλογές, χειροτόνησαν τους Οικονόμο Ιωακείμ για τον αρχιεπισκοπικό θρόνο και Αρχιδιάκονο Πανάρετο, Αρχιμανδρίτη Λεόντιο και Έξαρχο Δαμασκηνό για τους μητροπολιτικούς θρόνους Πάφου, Κιτίου και Κυρηνείας, αντιστοίχως<sup>49</sup>.

### **Οι επιπτώσεις στην Κύπρο των γεγονότων του 1821**

Οι συνθήκες, που είχαν δημιουργηθεί, εξαιτίας της Επανάστασης και των σφαγών της 9ης Ιουλίου, συνέτειναν ώστε η δράση των Τούρκων να καταστεί ανεξέλεγκτη με αποτέλεσμα να επέλθει εξαθλίωση και δυστυχία στον λαό<sup>50</sup>. Στα προβλήματα αυτά προστέθηκαν η ξηρασία και η αφορία της γης, που, σύμφωνα με λαϊκό Χρονικό της εποχής, κατέστρεψαν τη γεωργική παραγωγή και προκάλεσαν την περαιτέρω εξασθένηση των παραγωγικών δυνάμεων της τοπικής οικονομίας<sup>51</sup>. Όπως τόνιζε ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός σε επιστολή του, στις 25 Οκτωβρίου 1826, προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη (1826-1830) Αγαθάγγελο, η ανομβρία και τα άλλα δεινά, που είχαν πλήξει την Κύπρο, προκαλούσαν τον θάνατο από πείνα ζώων και ανθρώπων:

«Ἡ πατρίς μας, Θεϊότατε, καθώς κατήντησε, δέν δύναται πλέον νά ἀνθέξῃ εἰς τά δεινά της, καί μάλιστα εἰς τούτους τούς τελευταίους δύο χρόνους, ὅποτε ἡ μαστίζουσα, κρίμασιν οἷς οἶδε Κύριος, τήν νῆσόν μας ἀνομβρία ἐπέφερε τόν ἐλεεινόν της ἀφανισμόν, ὥστε μέ μεγάλην

---

49. Τα υπομνήματα της εκλογής των τεσσάρων Αρχιερέων δημοσιεύτηκαν από τον Κ. Κοκκινόφτα, *Κύπρος και 1821*, ὁ.π., σ. 650-655.

50. Βλ. Νεοκλή Κυριαζή, «Οικονομική κατάσταση της Κύπρου», *Κυπριακά Χρονικά* 7 (1930) 149, όπου δημοσιεύεται σχετικό έγγραφο από την αλληλογραφία του Γαλλικού προξενείου, ημερομηνίας 22 Ιουλίου 1825.

51. Βλ. Άνθιμου Πανάρετου, «Το Χρονικόν του χωρίου Λύσης», *Πνευματική Κύπρος* 15 (1961) 116-117, όπου αναφέρεται «μεγάλη αστοχία» κατά τα έτη 1822, 1827 και 1830, καθώς και «μεγάλη αστοχία και πείνα» για το έτος 1826.

τῆς καρδίας του διάρρηξιν βλέπει τις νά ἀποθνήσκουσι καθημέραν ἀπό τὴν πείναν τὰ ἄλογα ζῶα καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ ἄνθρωποι»<sup>52</sup>.

Για τους λόγους αυτούς μεγάλος αριθμός κατοίκων εγκατέλειψε μαζικά το νησί για τις γύρω χώρες ή και σε άλλες, όπως αυτές της Δύσης, αναζητώντας καλύτερες συνθήκες διαβίωσης<sup>53</sup>. Είναι ενδεικτική για το σχετικό ζήτημα επιστολή, ημερομηνίας 17 Ιουλίου 1829, του Γάλλου προξένου στη Λάρνακα προς τον πρέσβη της χώρας του στην Κωνσταντινούπολη, όπου παρουσιάζει την όλη τραγική κατάσταση και αναφέρεται στην καταστροφή του εμπορίου και το κύμα φυγής 20 έως 25 χιλιάδων ατόμων προς τις πόλεις Αδανα, Σμύρνη και Μαγνησία της Μικράς Ασίας, την Άκρα της Παλαιστίνης, το νησί της Σύρου και την Πελοπόννησο. Όπως τονίζει, η Τουρκική Διοίκηση τιμωρούσε με θάνατο όσους επιχειρούσαν να μεταβούν στο εξωτερικό και μόλις δύο ημέρες προηγουμένως είχαν απαγχονιστεί δεκατέσσερα άτομα, που προσπάθησαν να διαφύγουν στην Ταρσό. Σύμφωνα με τα γραφόμενά του, οι συνθήκες ζωής ήταν τέτοιες, που στο σύνολό τους οι κάτοικοι προτιμούσαν τον εκπατρισμό ή ακόμη και τον θάνατο, παρά την περαιτέρω παραμονή στο νησί<sup>54</sup>. Ο ίδιος Γάλλος πρόξενος σε μεταγενέστερη επιστολή, στις 6 Οκτωβρίου 1831, αναφέρει ακόμη ότι το φαινόμενο αυτό της μαζικής φυγής Κυπρίων εξακολούθησε και στα επόμενα χρόνια, αφού, μάρτυρας του υπήρξε και ο ίδιος ο «καπετάν πασάς», δηλαδή ο Αρχιναύαρχος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ο οποίος συνάντησε κοντά στη Ρόδο πλοίο γεμάτο με Κύπριους φυγάδες και όταν τους ρώτησε γιατί εγκαταλείπουν οικογένειες και

---

52. Ιωάννη Παπαπορφυρίου, «Έκδοσις εγγράφων της Αρχιεπισκοπής», *Απόστολος Βαρνάβας* 4 (1921-1922) 23.

53. George Hill, *A History of Cyprus*, v. IV, *The Ottoman province, the British colony, 1571-1948*, Cambridge 1972, σ. 150· Ιωάννη Θεοχαρίδη - Stefan Andreev, *Τραγωδίας 1821 συνέχεια. Οθωμανική πηγή για την Κύπρο, 1822-1832*, Λευκωσία 1996, σ. 183-184.

54. Νεοκλή Κυριαζή, «Εκπατρισμός και περιπέτειαι των Κυπρίων», *Κυπριακά Χρονικά* 7 (1930) 85-86. Για την πληθυσμιακή αποψίλωση του νησιού την περίοδο αυτή βλ. John Koumoulides, *Cyprus and the War of Greek Independence, 1821-1829*, London 1974, σ. 66-67· Ιωάννη Θεοχαρίδη, «Όψεις της ιστορίας του Ελληνισμού της Κύπρου (1821-1833)», *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 29 (2003) 151, όπου γίνεται χρήση σχετικών οθωμανικών πηγών.

περιουσίες για το αβέβαιο μέλλον μακριά από τη γενέτειρά τους αυτοί απάντησαν ότι οφειλόταν στις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης και στην αδυναμία τους να πληρώσουν τους φόρους<sup>55</sup>.

Μοναδική μαρτυρία άλλωστε για την πληθυσμιακή αποψίλωση, που είχε υποστεί το ελληνικό στοιχείο, αποτελεί η επίσημη οθωμανική απογραφή του έτους 1831, όπου αναφέρεται ότι ο συνολικός πληθυσμός των Χριστιανών αρρένων κατοίκων, περιλαμβανομένων δηλαδή και των παιδιών και των γερόντων, ήταν 29,110 άτομα<sup>56</sup>. Το γεγονός αυτό προκάλεσε την ανησυχία της Πύλης, εξαιτίας της παρατηρούμενης μείωσης των εσόδων του κρατικού θησαυροφυλακίου. Γι' αυτό και ο Σουλτάνος υποχρεώθηκε να λάβει σειρά μέτρων, όπως δικαιότερη φορολογική κατανομή και σχετικές ελαφρύνσεις, που θα συνέτειναν στην επανάκαμψη της οικονομίας και στη βελτίωση των συνθηκών ζωής<sup>57</sup>.

Ωστόσο, μέχρι και την αναγνώριση του ελληνικού κράτους από τις λεγόμενες προστάτιδες δυνάμεις Ρωσία, Αγγλία και Γαλλία, με το πρωτόκολλο του Λονδίνου της 3ης Φεβρουαρίου 1830 (ν.η.μ.), δεν λήφθηκε κάποιο μέτρο, που θα βελτίωνε την όλη κατάσταση. Την περίοδο αυτή ο Αρχιεπίσκοπος Πανάρετος (1827-1840), επιδίωξε ώστε η Εκκλησία της Κύπρου να επανακτήσει και εδραιώσει την πρότερη θέση της, και να συνεχίσει να ασκεί το έργο της ηγεσίας και της αντιπροσώπευσης των Χριστιανών κατοίκων. Ενήργησε για τον λόγο αυτό στον τοπικό διοικητή και κατάφερε να εξασφαλίσει τη διαβεβαίωσή του για φορολογικές απαλλαγές και άλλες διευκολύνσεις σε όσους είχαν διαφύγει στο εξωτερικό, οπότε απηύθυνε επιστολή - έκκληση, ημερομηνίας 6 Μαρτίου 1830, προς τους Κυπρίους φυγάδες στην Αίγυπτο, με την οποία τους καλούσε να παρακινηθούν από το παράδειγμα των συμπατριωτών τους, οι οποίοι είχαν επαναπατριστεί «από περιοχές της Ανατολής»<sup>58</sup>.

---

55. Ν. Κυριαζή, «Εκπατρισμός και περιπέτεια των Κυπρίων», *ό.π.*, σ. 87.

56. Ιω. Θεοχαρίδη - St. Andreev, *Τραγωδία 1821 συνέχεια. Οθωμανική πηγή για την Κύπρο, 1822-1832*, *ό.π.*, σ. 197-198.

57. Γεώργιου Διονυσίου, *Εκκλησία και Φορολογία στην Κύπρο τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας (1779-1856)*, Λευκωσία 2007, σ. 75-76.

58. Λοΐζου Φιλίππου, «Ένα ανέκδοτο γράμμα του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Παναρέτου», *Πάφος* 10 (1945) 108-110. Για τον Αρχιεπίσκοπο Πανάρετο και την περίοδο της αρχιερατείας του βλ. Α. Μιτσίδη, «Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας», *ό.π.*, σ. 737-753.

Σταδιακά, στα χρόνια που ακολούθησαν λήφθηκαν σειρά μέτρων, όπως ύστερα από γενική συνέλευση, στις 4 Νοεμβρίου 1830, στην Αρχιεπισκοπή του νησιού, παρόντων των Αρχιερέων και των προκρίτων, οι οποίοι συνέβαλαν στην κοινοτική ανασυγκρότηση των υποδούλων, στην ίδρυση ελληνικών σχολείων και στη βελτίωση των συνθηκών ζωής και που επέτρεψαν στους Έλληνες του νησιού σε μεταγενέστερο χρόνο, όταν δημιουργήθηκαν οι κατάλληλες συνθήκες, να διεκδικήσουν την ελευθερία τους<sup>59</sup>.

**Δημοσιεύτηκε** στον τόμο: Ιεράς Μητροπόλεως Ταμασού και Ορεινής (έκδ.), *Αφιερωματικός Τόμος για τα διακόσια χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση*, επιμ. Κωστή Κοκκινόφτα - Πέτρου Παπαπολυβίου, Λευκωσία 2021, σ. 77-98.

---

59. Για τη συνέλευση της 4ης Νοεμβρίου 1830, τα πρακτικά και τους στόχους της, βλ. Κ. Κοκκινόφτα, *Κύπρος και 1821*, ό.π., σ. 470-487.